

מצוקות בדיסציפלינה

הערות למאמרו של אלק ד' אפשטיין. "שקיעת הסוציולוגיה הישראלית"¹

אלק אפשטיין זרק אבו אל אגם הסוציולוגיה המנומנם. זאת במאמרו המספיד את הסוציולוגיה. בכתב עת שמעטים באקדמיה קוראים בו. אך שזכה דווקא לחשיפה בולטת בעתון 'הארץ'. פרט למשה ליסק. חתז פרס ישראל לסוציולוגיה. אשר הגיב בהתרגשות מה ובהסכמה עם עיקר טענותיו של אפשטיין. הרי שהיילית הסוציולוגים לא יצאה מגדרה עד כה ונתנה לדברים לצלול ולהשכח. המאמר הגיע אלי קודם דרך הראיון בעתון וגם תגובתי המידית היתה אוהדת באופן כללי. אולם. כשקראתי את המאמר עצמו. מצאתי בו גם פגמים לא מעטים מבחינת הטיעון. וכן התעלמות או חוסר ידע בקורפוס המחקר הסוציולוגי והאנתרופולוגי.

האמנם. נשאלתי. נכוז לעבור לסדר היום ולהתעלם ממסמך זה משום שהכותב איננו מוכר כסוציולוג מוביל. ומכיוון שכתב העת בו התפרסם המאמר. המוגדר כ"ימני". איננו מקובל בדרך כלל בעולם האקדמי הנוטה יותר לתפיסות השמאל? עלה גם הספק. למה לעורר שוב סערה זוטא זו. וכי את מי מעניינת הסוציולוגיה הישראלית? באיזו תכיפות נשמעים קולותיהם של סוציולוגים מעל בימות העתונים. הרדיו והטלביזיה? וכי מצוי אצלנו סוציולוג אחד המתחרה למשל במינה צמח. אסא כשר. שלמה אבינרי. אבי רביצקי. עמוס עוז. או אפילו אילן פפה. במידת הנוכחות על המרקע או בכנסים הצצים כפטרויות? ובכלל. האם דמותו של הסוציולוג הינה מביז הישויות

¹ תכלת 2003. עמ' 89-111.

הפרופסיונליות והאינטלקטואליות המוכרות לציבור הרחב? מסופקני על כל אלה. ואולי משום כך ראוי אלק אפשטיין לתשומת לב. בשל עצם התייחסותו לסוציולוגיה כמי שנפלה ממעמדה!

ובכזו על מה נזעק אפשטיין? הוא טוען שהסוציולוגיה עומדת על עברי פי פחת בשל השתלטותם של הסוציולוגים "הביקורתיים" על השיח המדעי הסוציולוגי. וכך כתב: "עמדותיהם עלו למעמד כמעט הגמוני בתחום מדעי החברה. שנעשה מעוזה של האידיאולוגיה הרדיקלית בקמפוס הישראלי" (עמ' 90).

איזו ספק שהסוציולוגיה הרדיקלית מתבלטת בשנים האחרונות בכימה הפנימית של הדיונים והכתבים (בעברית בעיקר). אולם מכאן ועד לטענה של כיבוש המערך הסוציולוגי הדרדר רחוקה. שכן, לו ערד אפשטיין סקירת מלאי של חוקרים במחלקות לסוציולוגיה. היה מגלה שהרוב. שקולו אינו נשמע בהשוואה לביקורתיים. איננו שייך לז'אנר הכובש.

לו בדק למשל את המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב. היה מגלה שמרבית החוקרים אינם עסוקים בדיון אידיאולוגי על תולדות המפעל הציוני. יתר על כן. החוקרים מביניהם המזוהים כ"כמותיים". הינם בלשונו המביכה בימים אלה. בגדר "פוזיטיביסטים". ואלו הם הפרופסיונלים המובהקים של תחום הריבוד. על פי דרכם. שקועים הם למשל בסוגיות המעסיקות דווקא את החברה הישראלית. כגון. מגמות ההשכלה בשכבות שונות של החברה הישראלית. מבנה סולם התעסוקה והיוקרה לפי מוצא. מעמד חברתי. ומגדר. נכוז. ישנם כמה מחברי החוג שעבודתם מנותבת יותר בגישה הביקורתית בהתייחסותם למוסכמות חברתיות בתחומים שונים. נכוז גם שדווקא ביטויים אלה זוכים לתשומת לב בולטת יותר בשל המימד המחאתי שבו. אך הללו הינם מיעוט. ולא בהכרח דומיננטי. בקרב חברי הסגל.

אפשטיין צודק שהסוציולוגים מהדור המיסד לא היו ממסדיים במידה שמיחסים זאת להם. ואף היו ביניהם (כגון יהודה מטרס) שגישתם היתה ביקורתית במפורש. הם עמדו עוד לפני שנים רבות על העדר השוויון בחברה הישראלית. נכוז באותה מידה שיונתז שפירא וסמי סמוחה היו ביז הבולטים בדור השני שבטאו כמונחים חדים

הרבה יותר גישה ביקורתית כלפי תפיסת עקרונות הסדר וההגמוניה בחברה הישראלית. איז טעות בידו שהללו ואחרים הושפעו מהגישות הביקורתיות. מתאורית הקונפליקט והמרקסיזם. שתפסו מקום מוביל בסוציולוגיה העולמית. נכוז שהסוציולוגים מדור זה ואחריו ניסו להשתלב בזרמים השולטים בסוציולוגיה העולמית. אך דברים אלה היו מאז ומעולם ולא רק בישראל. אפשרי טועה לחלוטין כשהוא מיחס לשמואל אייזנשטדט וליוסף בז'דוד את מעמדם הפרופסיונלי הבינלאומי בזכות מחקריהם הישראליים. אייזנשטדט התפרסם קודם כל בשל ספרו *From Generation to Generation* ואח"כ על ספריו אודות התפתחות האימפריות ההסטוריות ושאר עבודותיו בתחומי המודרניזציה והשינוי החברתי. המחקר הישראלי היה למעשה משני בקריירה שלו. אם כי היתה לו השפעה מובהקת על תלמידיו ומחקריהם בארץ. וכו. יוסף בז'דוד זכה למעמדו הבינלאומי בשל מחקריו בתחום החינוך הגבוה והפרופסיות. בז'דוד הטיל ספק אם ייתכז בכלל "מדע גדול" בארץ קטנה. שני גדולי הסוציולוגיה הישראלית היו יכולים לנהל את מחקריהם משיקגו או מלונדון.

אפשרי מתקומם כנגד טענות של סוציולוגים כברוד קימרלינג מירושלים וגרשוז שפיר (ישראלי שעזב את הארץ) המזהים את המפעל הציוני עם חברות קולוניאליות אחרות. הוא טועז כנגדם שהם מתעלמים מהשוני המהותי בין מסע של יהודים לארץ ישראל לבין מסעותיהם של בני עמים אחרים מהמערב לאזורים הקולוניאליים. אבל דווקא כסוציולוג מתמיהה עמדה זו של תמימות. שהרי התוצאה לא רשום עליה המניע של שעת המוצא. כד למשל אידיאולוגיית השוויון הציוני. הרי אף אפשרי לא יוכל לטעוז שזו התכוונה לכלול בגבולותיה גם את האוכלוסיה הילידית הערבית. כאז כמובן מגלה אפשרי את המימד האידיאולוגי המסתמו בגישתו.

יחד עם זאת אפשר להסכים עם טענתו הספציפית כלפי יהודה שנהב. הסוציולוג מתל-אביב. שיישם את תזת הקולוניאליזם הציוני בנוסחה המוקצו במיוחד גם ביחס לסקטור יהודי. וכד הפכו לדידו יהודי עיראק למנוצלים על ידי ההנהגה הציונית. אשר קודם גרמה להם לנטוש את מולדתם ואח"כ להפסיד את רכושם. התזה של שנהב בעניין יהודי עיראק ניתז למצוא בה חולשות אחרות מתחום העובדות

ההיסטוריות וספק אם תזכה להכרה כדוגמא משכנעת בידי סוציולוגים והיסטוריונים אחרים. יתר על כן, בשונה ממרבית "הביקורתיים" המוצהרים שבאו לטעון על עוולות הקולוניאליזם הציוני כנגד קבוצות "אחרות", הרי ששנהב מזוהה כבו הקבוצה הנפגעת. בכך מקבלות טענותיו מימד אישי המזמין התייחסות נפרדת. שנהב עצמו תקף בחריפות סוציולוג אחר. את איתו כהז. המזהה עצמו כ"מרוקאי" ושהביע דעה מנוגדת לתזה הביקורתית בנוגע למצבם של יוצאי מרוקו בישראל. כהז טען בספרו שגורמי תרבות ואישיות של יהודי מרוקו נטלו חלק מרכזי בתהליך הקליטה הכאוב שלהם. זאת בניגוד לטענות הביקורתיים שייחסו את קשיי ההסתגלות בעיקר למוסדות ויחס החברה הישראלית הותיקה. ובסופו של דבר, נתוניו "ההיסטוריים" הסלקטיביים של שנהב אינם משכנעים יותר מנתוניו "התרבותיים-אישיותיים" של כהז.

משכנעת פחות טרונייתו של אפשטיין כנגד הסוציולוג הירושלמי נחמז בדיהודה שבא בספריו להעיד על המניפולציה של מיתוס מצדה. זוהי בוודאי עבודה ההולמת את מטרות היסוד של החקירה הסוציולוגית. ועוד יותר כאשר מתגלה כוחם של מיתוסים בחיי היום יום. אני משער שגם נחמז בדיהודה אינו מגדיר עצמו כסוציולוג ביקורתי.

בטענותיו הגורפות של אפשטיין מקבלים חוקרים מסוימים מעמד ותפקיד מעבר לכל פרופורציה של מבנה הפרופסיה הסוציולוגית הישראלית. לדוגמא. אורי רם הינו בוודאי חוקר מקורי שעסקו העיקרי הינו בבחינה ביקורתית של טקסטים של חוקרים אחרים. אך איז הוא. כפי שנרמז. בגדר אורים ותומים לזרם המרכזי של החוקרים הסוציולוגיים. הקורא שמחוץ למקצוע עשוי להניח שמעמדו זהה לזה של ש.נ. אייזנשטדט בזמנו. אפשטיין מגלה את עמדותיו האידיאולוגיות בהתמקדות זו כשהוא מתעלם לחלוטין גם מכל העשיה האנתרופולוגית שהינה חלק מהותי מחיי המחלקות לסוציולוגיה בישראל. העבודה האנתרופולוגית ברובה אינה ניזונה מהגישות הביקורתיות. ורוב מחקריהם של האנתרופולוגים נערכו דווקא בארץ. היחיד המופיע כאנתרופולוג במאמר הוא שלמה גויטז

המנוח. חוקר הגניזה הקהירית וחוקר יהודי תימוז. שלא היה מגדיר עצמו כאנתרופולוג.

בעיקרו של דבר. טועז אפשטיין. הסוציולוגים "זנחו את משימתם העיקרית בניתוח הנושאים המרכזיים של החוויה החברתית וזאת בגלל להיטותם לקעקע את הזכרון הקולקטיבי הלאומי" (עמ' 110). בעניין זה חש אני רגשות מעורבים. אף אני טענתי למגמות של התרחקות ממחקר אמפירי בנושאים חשובים לחיי החברה בארץ וגם ייחסתי זאת בחלקו לגישות ביקורתיות.² אולם. בעייתה של הסוציולוגיה טמונה לא רק ברוחות הביקורתיות.

הסוציולוגים והאנתרופולוגים שגילו חריצות ומסירות לעבודתם במשך שנים רבות. לא היתה להם כמעט נוכחות בשיח האינטלקטואלי הלאומי. אפילו אייזנשטדט ובז'ודוד לא זכו כמעט לחשיפה מעבר לגבולות המקצוע. דאגתו המוצהרת של בז'ודוד לסיכויי "מדע גדול" בארץ קטנה גילתה סימפטום בולט בהוויה הפרופסיונלית של עמיתיו ותלמידיהם. הסוציולוגים והאנתרופולוגים הישראליים דאגו קודם כל להכרה פרופסיונלית מחוץ לגבולות ישראל. פרסום מחקריהם בכתבי-עת המובילים בעולם היה חשוב בעיניהם מכל פרסום בכתבי-עת מקומי בעברית או באנגלית. הפרופסיונליזם אותו פיתחו אף חסם כל רצון לנוכחות בתקשורת השוטפת בעיתונים. ברדיו ובטלביזיה. המעטים שנטו דווקא לנוכחות זו לא נהנו מיוקרה יתירה. כלכלנים. פילוסופים. אנשי מדע המדינה וסופרים. נראו תכופות הרבה יותר על המרקע ובדיונים ציבוריים. הפרוייקט הסוציולוגי (והאנתרופולוגי אף יותר) נשארו סמויים מז העיז. מבחינה זו. הסוציולוגים הביקורתיים הינם אולי הראשונים שיצאו מ"הארז הסוציולוגי" ולכו גם נראים לאפשטיין ולאחרים כעמוד השדרה של הפרופסיה. נראה לי שהסוציולוגים הביקורתיים נכנסו לואקום של ההוויה הסוציולוגית בבימת התרבות הלאומית.

² שוקד משה. "על חטא שלא כל כד חטאנו במחקר יהודי המזרח". *מקדוב*. (3) 2000: עמ' 79-89.

והם עשו זאת בכשרון כשהם מצטרפים לקולות הביקורתיים בתחומים האחרים ובמיוחד בהיסטוריה הישובית והישראלית. לעומת זאת, המתקפה של הביקורתיים על הסוציולוגיה "הממסדית" לא הובילה לתגובת נגד מסוג כל שהוא (מתגוננת או תוקפת). בולטת במיוחד שתיקתו המתמשכת של ש.נ. אייזנשטדט. מי שהיה במשך שנים הנושא המרכזי לביקורת חריפה שאף נכרו בה לעתים צלילים של עוינות אישית. אדיש למבקרים. נהנה שנים רבות מקריירה בינלאומית מזהירה. מנותקת מהווי החיים ומקונטקסט הדיונים של הסוציולוגיה הישראלית.

בעייתה הציבורית של הסוציולוגיה אינה בביקורתיות יתר. אלא בהעדרם של דוברים שיש להם העניין והיכולת לא רק לחקור נושאים חשובים יותר או פחות. אלא גם להשתתף בשיח הלאומי. אבל ייתכן שסוציולוגים טובים אינם חשים בנוח להביע דעה נחרצת בשם המקצוע. מעצם עקרון הספקנות הטמון בדיסציפלינה והמניע אותם תמיד לזהות גם את "האלטרנטיבות". שונים הם בכך ממנהגם של פילוסופים. מדעני מדינה. סטטיסטיקאים. דמוגרפים ואנשי רוח מובהקים. לעומת זאת, העמדה האידיאולוגית המאפיינת יותר את הביקורתיים. מקלה עליהם מלאכה זו.

לסיכום. נסיונו של אפשטיין למצות במאמרו את העשייה הסוציולוגית לדורותיה נדון מראש לשטחיות גם בלא קשר למידת המיומנות שבידו. אמנם, דברים מסוג זה נעשים לעתים גם במחלקות ומכונים אוניברסיטאיים מוכרים. כאשר תלמידים ומורים באים לחקור ממעוף הציפור. ובהדרכה עצמית. תחומים ודיסציפלינות אחרות. אולם. מעורר הוא שאלות שראוי לדון בהן בכובד ראש. איז ספק. למשל. שנושאים חשובים אינם זוכים למחקר ראוי בידם של סוציולוגים ואנתרופולוגים. די להזכיר את נטישת המחקר בפריפריה הלאומית (כגון עיירות הפיתוח). ולצד זה, את ההתרחקות המודעת מהמתרחש בהתנחלויות. שם נקבע אולי עתידו של המפעל הציוני כולו.

יתכן גם שתמונת המצב העולה מהמאמר ומהתגובות עליו משקפת מציאות פרופסיונלית שאינה מיוחדת לישראל. תלונות מסוג זה מגיעות גם ממקומות אחרים. כד פורסמה לאחרונה הרצאת הפתיחה

של Joel Best. נשיא האגודה האמריקאית לחקר בעיות חברתיות (Society for the Study of Social Problems) בכנס 2002 של אגודתו. בה ניסה לזהות את גורמי הדימוי הציבורי הירוד של הסוציולוגיה.³ מביז הטענות המועלות כנגדה ותורמות לפחיתות במעמדה. ציז בסט שלוש בולטות במיוחד: מיעוט ההתייחסות לשאלות מחקר מעולם המציאות הראלית ושהתשובות להז מעניינות את הציבור. ליקויי קומוניקציה עם קהל משכיל רחב יותר בשל ז'רגון למבינים בלבד. ותאוריות מתחרות לבקרים. ובמיוחד. קידום של תכנים אידיאולוגיים במעטה מדעי. האם איז זה מוכר גם כאז ?

משה שוקד. החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. אוניברסיטת תל-אביב.

Joel Best. "Killing the Messenger: The Social Problems of Sociology". *Social Problems*. (50) 2003: עס. 1-13.³